

УДК 338.43.001.2
© 2010**Л.Ю. МЕЛЬНИК,**
доктор економічних наук**В.О. ОЛЕКСЮК,**
кандидат економічних наук**СТРУКТУРА ФЕРМЕРСТВА
УКРАЇНИ ЗА РОЗМІРАМИ
ГОСПОДАРСТВ**

Досліджено структуру фермерства України за розмірами господарств. Визначено вплив господарств на врожайність та рівень рентабельності основних видів продукції рослинництва.

Теоретичні й практичні аспекти становлення та розвитку фермерства в Україні досліджували вчені економісти-аграрники П.І. Гайдуцький, О.В. Грищенко, П.М. Марченко, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук та багато інших. Проте існуючі проблеми, що притаманні фермерським господарствам, вимагають поглибленого вивчення низки актуальних питань щодо їх подальшого розвитку на засадах підвищення продуктивності й ефективності господарської діяльності.

З огляду на це актуальним є питання вдосконалення існуючої структури фермерських господарств у контексті їх розмірів, впливу розміру на врожайність і рентабельність основних видів продукції рослинництва.

Метою запропонованої статті і є дослідження окресленого кола питань.

Результати дослідження та їх обговорення. З часу виникнення перших фермерських господарств (далі – ФГ) минуло понад два десятиліття (1989 р.). Сталося це ще до прийняття законодавчої бази – Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” в грудні 1991 р. За радянських часів ФГ, що були і залишаються основною організаційно-правовою формою в сільському господарстві “капіталістичних” країн, оцінювалися критично усіма економістами-аграрниками. З початком ринкової трансформації аграрного сектору економіки абсолютна їх більшість переконана, що ефективність фермерських господарств як форми господарювання на селі

вже не треба доводити [2, с. 36].

Неупереджений підхід до оцінки економічного потенціалу ФГ дає підстави стверджувати, що в них в одній особі поєднуються функції власника, господаря і працівника. А тому самозабезпечується найвища із можливих мотивація фермера до високопродуктивної й ефективної праці. Для сільського господарства цей чинник має більш вагоме економічне значення в силу його особливостей, зумовлених тісним зв'язком праці людини з природою, ніж в інших галузях економіки.

Разом з тим логічно виникає запитання: якщо ФГ найбільш ефективні порівняно з іншими агроформуванням, то чим пояснити той факт, що за два десятиліття їх частка у виробництві валової продукції сільського господарства у 2008 р. досягла лише 5,7 %. І взагалі в умовах конкуренції вони мали б поступово витіснити інші, менш ефективні аграрні підприємства. Як бачимо, цього не сталося ні в зарубіжних країнах, ні в Україні. Так, у США у 2007 р. частка партнерств, корпорацій (сімейних і несімейних) та інших подібних агроформувань у загальній кількості агроструктур становила 13,5 %, але в земельній площі 37,7, і головне – в товарній продукції 50,1 і чистому доході – 52,0 % [8]. Тобто вони продуктивніше використовували землю. Цим і пояснюється посилення тенденцій кооперації, корпоратизації (об'єднання), інтеграції ФГ між собою і з підприємствами третьої сфери АПК.

Економічний потенціал ФГ, на наш

погляд, потребує системної оцінки, і не тільки з точки зору ефекту приватного господарювання. З цих позицій слушним є положення, згідно з яким аграрна історія ХХ ст. свідчить, що ефективність господарювання зумовлена не формою власності, а виробничо-технічним потенціалом даного конкретного підприємства, його відповідною спеціалізацією, забезпеченістю працівниками та їх кваліфікацією, рівнем менеджменту, оптимальною концентрацією виробництва, інтегрованістю в систему виробничої і постачальницько-збутової кооперації, а також тісним зв'язком зі сферою переробки [3].

Зарубіжний й вітчизняний досвід, логіка, а також об'єктивний аналіз щодо місця й ролі окремих внутрішньогосподарських чинників, які впливають на результати господарської діяльності аграріїв, дають підстави сформулювати такі положення.

1. Поки що не розроблена методика визначення структури (питомої ваги) впливу внутрішніх чинників на кінцеві результати господарської діяльності. Напевне, й зробити це більш-менш точно неможливо.

2. Економічно вагомість чинника приватної власності, безперечно, завелика, але відносно зменшується, "розмивається" в міру впровадження нових видів техніки і технологій, підвищення кваліфікації працівників, збільшення розмірів господарства. І тільки в трудомістких видах сільськогосподарської продукції цей чинник і дотепер займає провідне місце.

3. Стрімкий розвиток продуктивних сил у сільському господарстві, впровадження досягнень НТП (техніки і особливо технологій), об'єктивна необхідність відновлення й розвитку сільського господарства на інтенсивно-інноваційних засадах – відводять чиннику техніко-технологічної оснащеності і відповідно професіоналізму тих, хто її використовує (техніко-людська система), визначальне місце. Цьому сприяють і такі зовнішні чинники, як кон'юнктура аграрного ринку, зокрема ринкові ціни і конкуренція. Глобалізаційні процеси, на-

приклад вступ України до СОТ, об'єктивно будуть змушувати вітчизняних аграріїв підвищувати рівень технічної оснащеності сільського господарства. А ефективне використання новітніх видів техніки, технологій здебільшого визначається розмірами аграрних підприємств. Більшість ФГ в Україні у цьому контексті істотно поступаються усім іншим організаційно-правовим агроформуванням. Розглянемо структуру ФГ з огляду на їх розмір.

Розмір ФГ – це обсяг (концентрація) виробництва, досягнутий ним на певний час. Для його оцінки можуть використовуватися різні показники: обсяги основних фондів; кількість працівників; обсяги виробленої продукції в натуральній чи вартісній оцінці; розміри площ землекористування (сільськогосподарських угідь, ріллі); поголів'я худоби чи птиці тощо.

Розміри ФГ економісти-аграрники досліджують передусім у контексті їх впливу на продуктивність і дохідність виробництва. Більшість науковців вважають, що цей чинник займає чільне місце у системі внутрішньогосподарських факторів, які позитивно впливають на ефективність аграрних підприємств. Зокрема, П.Т. Саблук зазначає: "...домінуючим чинником, що має вплив на рівні економічної ефективності, залишається обсяг (концентрація) виробництва і залежно від раціонального використання природно-економічних умов ефективність виробництва зростає до стабільно стійкого стану, що забезпечує довготривале розширене відтворення" [5, с. 31].

В.Я. Амбросов і Т.Г. Маренич у зв'язку з цим наводять такі розрахунки: великотоварні підприємства можуть повною мірою на 100 % використовувати чинники науково-технологічного процесу по всіх напрямках його складових: біологічних, технічних, технологічних, екологічних, економічних, соціальних, інформаційних. Водночас чинники цих складових науково-технічного прогресу в підприємствах середнього розміру можуть бути впроваджені на 40–50 %, а в малих – на 15–20 %. Ось

1. Групування ФГ України за розмірами зібраної площі та урожайністю основних сільськогосподарських культур у 2008 році [6, с. 159–160]

Розміри зібраної площі	Урожайність, ц/га			
	зернові та зернобобові культури	кукурудза на зерно	соняшник	цукрові буряки (фабричні)
ФГ – всього з них з площею, га:	29,6	39,6	13,5	315,4
до 50	22,8	33,1	10,5	256,6
50,01–100,0	25,5	37,5	12,6	270,7
100,01–250,0	27,3	42,0	13,5	330,7
250,01–500,00	29,4	44,2	14,6	352,0
500,01–1000,00	32,5	39,6	16,2	382,3
Більше 1000,00	35,0	45,2	16,5	х

чому саме великі підприємства повинні бути основою освоєння новітніх технологій, техніки на майбутні роки в агропромисловому комплексі. Використання досягнень науково-технічного прогресу через великотоварні підприємства має стати вирішальним чинником відродження та інтенсивного розвитку АПК [1].

В.Я. Месель-Веселяк зазначає, що "... невеликі розміри сільсько-господарських підприємств не забезпечують раціональ-

ного використання системи технічних засобів і відповідного зниження собівартості продукції. Збільшення ж їхніх розмірів дає змогу раціональніше використовувати техніку та інші основні виробничі фонди, транспорт, трудові ресурси, а відповідно й ефективніше вести виробництво в цілому" [4, с. 14].

Можна погоджуватися чи дискутувати з приводу наведених вище розрахунків і положень. Але, як відомо, практика – крите-

2. Розподіл діючих фермерських господарств України за рівнем чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції у 2008 р. [6, с. 167]

Класифікація господарств	% до загальної кількості	Рівень рентабельності, %
Діючі фермерські господарства – всього	100,0	24,6
У т.ч. з чистим доходом (виручкою), тис.грн:		
до 50,0	71,4	9,4
50,1–100,0	9,5	15,6
100,1–250,0	6,3	17,9
200,1–300,0	3,1	20,1
300,1–500,0	2,8	18,3
500,1–1000,0	2,9	21,0
1000,1–5000,0	3,4	25,7
5000,1–10000,0	0,4	27,0
Більше 10000,0	0,2	36,4

3. Розподіл ФГ України за розміром сільськогосподарських угідь у 2008 р. [7, с. 152].

Групи ФГ за площею с.-г. угідь	Кількість ФГ	% до загальної кількості	Площа с.-г. угідь, тис. га		
			с.-г. угідь, тис. га	% до загальної площі	у розрахунку на одне ФГ, га
Господарства, що мали с.-г. угіддя*	38302	100,0	4328	100,0	113
до 50,0	27608	72,1	631	14,6	23
50,1–500,0	8773	23,1	1376	31,8	155
500,1–1000,0	1046	2,4	729	16,9	697
1000,1–3000,0	690	1,6	1086	25,1	1573
Більше 3000,0	108	0,2	507	11,7	4691

* 4144 ФГ (9,8 % від загальної кількості) не мали сільгоспугідь.

рій істини. Вона ж свідчить про те, що зі збільшенням розмірів зібраної площі урожайність основних сільськогосподарських культур має чітку тенденцію до підвищення (табл. 1). Одержані дані особливих коментаріїв не потребують. За виключенням кукурудзи де урожайність з площею в 500,01–1000,00 га дещо знизилася, по всіх інших культурах вона зростала в міру збільшення зібраних площ. Тобто в аспекті врожайності переваги великих зібраних площ незаперечні. Зрозуміло, що не самі по собі вони збільшують урожайність. Йдеться про те, що позитивно на це впливає ряд факторів: можливість впровадження науково обгрунтованих сівозмін (при цьому виникає реальна можливість раціональніше й ефективніше використовувати наявну техніку); виведення зі складу ріллі частки угідь з метою відтворення; масштаб при виробництві (постійні витрати розподіляються на більшу кількість продукції, виходячи з цього підприємство має нижчу собівартість продукції, більший прибуток і відповідно матеріальну зацікавленість у виробництві) й інші [5].

Переваги великих розмірів ФГ проявляються і в тому, що зі зростанням обсягів реалізованої продукції підвищується від групи до групи рівень рентабельності (табл. 2).

Отже, за виключенням групи ФГ з чис-

тим доходом в 300,1–500,0 тис.грн рівень рентабельності підвищувався від першої до останньої групи (різниця становить 27 в.п.).

На сьогодні склалося так, що в секторі сільськогосподарських підприємств ФГ в розрахунку на одне господарство є найменшими за площею землекористування. У розрахунку на одне ФГ – у 2008 р. площа сільськогосподарських угідь становила 102 га, що перевищує цей показник в європейських країнах і менше в США (179 га) [6]. Водночас у розрахунку на одне сільськогосподарське товариство припадало 1284 га, а сільськогосподарський кооператив – 1023 га.

ФГ, зрозуміло, притаманна значна диференціація за цим показником (табл. 3). Наприкінці 2008 р. на одне ФГ (які мали сільгоспугіддя) припадало 113 га. При цьому спостерігалася значна їх диференціація за цим показником. Майже $\frac{3}{4}$ ФГ мали площу сільгоспугідь до 50 га (у середньому по цій групі – 23 га). І тільки три останні групи (1844 ФГ – 4,8 % від їх загальної кількості) можна віднести до тих, що мали більш-менш оптимальні розміри землекористування і могли більш продуктивно розпоряджатися землею. Позитивним є той факт, що ці господарства використовували більше половини (53,7 %) від загальної площі сільгоспугідь, що мали ФГ.

Висновки

1. В Україні сформований і функціонує сектор фермерських господарств. За кількістю і питомою вагою в загальній кількості сільськогосподарських підприємств він є пріоритетним. Питома вага ФГ у виробництві валової продукції сільськогосподарства 2008 р. становила 5,7 %. За період 2000–2008 рр. у розрахунку на одне ФГ площа сільгоспугідь збільшилася в 1,8 раза, а валова продукція в 4,1 раза. Але за площею використання сільгоспугідь у 2008 р. – ФГ істотно поступається іншим сільськогосподарським підприємствам.

2. Близько $\frac{9}{10}$ ФГ не мають можливості використовувати переваги великого землекористування. Вирішити проблему збільшення площ землекористування можна за рахунок зняття мораторію на продаж земельних паїв, розширення

оренди землі, а також відповідної спеціалізації ФГ, їх кооперацією, корпоративізацією між собою та інтеграцією з підприємствами третьої сфери АПК. В Україні ці процеси знаходяться в «початковому» стані. Їх розвиток значною мірою пом'якшить проблему невеликих розмірів землекористування.

3. Більшість ФГ з невеликими площами землі могли б спеціалізуватися на виробництві трудомістких культур (картопля, овочі, плоди і ягоди), а також деяких видів тваринництва. Однак на сьогодні менше 1 % ФГ вирощують картоплю та овоче-бажанні культури. Натомість 26 % ФГ займаються вирощуванням тільки зернових і зернобобових культур та соняшнику. А їх раціонально вирощувати на площі понад 1000 га.

Бібліографія

1. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 15–18.

2. Бабич М.М. Сучасний стан та перспективи розвитку фермерських господарств на Миколаївщині / М.М. Бабич // Економіка АПК. – 2001. – № 7. – С. 33–36.

3. Макеєнко М. И собственность, и аренда / М. Макеєнко // АПК: економіка, управління. – 2001. – № 8. – С. 69–74.

4. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 14.

5. Назаренко О.В. Вплив орендних

відносин на оптимізацію землекористування в аграрних підприємствах / О.В. Назаренко // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 91–95.

6. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19–37.

7. Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2007 рік. / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 370 с.

8. 2007 Census of Agriculture. United States Summary and State Data. – Vol. 1. Geographic Area Series. Part. 51 / – US Department of Agriculture, NASS, 2009.